

ARTYKUŁY INFORMACYJNE

Pierwsza osiemnastowieczna propozycja nauczania nauk geologicznych w Polsce – zapomniany epizod próby reformy szkolnictwa w latach 1766–1768

Piotr Daszkiewicz¹, Radosław Tarkowski²

P. Daszkiewicz

R. Tarkowski

The earliest proposal to introduce teaching of geology in Poland – a forgotten element of education system reform attempted in the years 1766–1768. *Prz. Geol.*, 60: 372–374.

Abstract. In the eighteenth century the King of Poland, Stanisław August Poniatowski wanted to reform the medical education system and organizing public health service. The project of this reform was entrusted to a Swiss scientist Jean-Frédéric von Herrenschand. He addressed the project to many scientists in Europe by asking their opinion in the matter. Jacob Reinbold Spielmann, a naturalist from Strasbourg sent to Herrenschand his remarks. He proposed requiring teachers to do field trips and reap the natural history specimen and create a position of professor of mineralogy. It was the oldest proposition of Earth science teaching in Poland.

Keywords: history of geology, J. F. von Herrenschand, J. R. Spielmann, XVIII century

Zazwyczaj historycy polskiej geologii początki nauczania tej dziedziny wiążą z reformami szkolnictwa wyższego Komisji Edukacji Narodowej (KEN). W drugiej połowie XVIII wieku w Polsce niewątpliwie nastąpiły zarówno głęboka przebudowa systemu edukacji, jak i, podobnie jak na całym kontynencie, ostateczne wyodrębnienie się nauk przyrodniczych z medycyny. W trakcie prac nad wpływami francuskimi na nauki o Ziemi w Rzeczypospolitej autorzy natrafili na interesującą informację o starszej, prawdopodobnie pierwszej propozycji nauczania mineralogii (rozumianej wówczas także jako geologia) w Warszawie. Jest ona związana z wcześniejszymi niż działania KEN próbami reformy polskiego szkolnictwa i niewątpliwie zasługuje na przypomnienie.

JEAN-FRÉDÉRIC VON HERRENSCHWAND (1715–1798) I PRÓBA REFORMY NAUCZANIA MEDYCYNY W RZECZPOSPOLITEJ

W XVIII wieku, jak podkreślają historycy tej dziedziny wiedzy, medycyna nabrała nowego społecznego wymiaru (Huard, 1964). Związane to było z opinią, że pustoszące Europę epidemie mogą zostać pokonane dzięki polityce państwowej, a także iż prowadzenie „polityki epidemiologicznej” jest niezbędne do zapewnienia bogactwa, związane go w przekonaniach tamtej epoki z gęstością zaludnienia. Gottfried Wilhelm Leibnitz był prawdopodobnie pierwszym, który sformułował podobną „społeczną” koncepcję choroby i wskazywał na konieczność utworzenia służby zdrowia wspieranej i kontrolowanej przez państwo. Także w Rzeczypospolitej podjęto próby reformy polityki zdrowotnej i nauczania medycyny.

Projekt powołania Collegium Medicum w Warszawie powstał już w czasach Augusta III, w 1752 roku, ale został

zarzucony ze względu na brak odpowiednich kandydatów do nauczania, znających język polski i będących katolikami (Jaquel, 1976). Na marginesie można zauważyć, że ten pierwszy projekt był inicjatywą Wawrzyńca Mitzlera de Kolofa (1711–1778), szczególnie zasłużonego dla polskiej kultury saskiego uczonego, lekarza Augusta III i humanisty, którego do Rzeczypospolitej ściągnął w 1743 roku Jan Małachowski, „zasłużony organizator ośrodka metalurgicznego w Końskich” (Wołoszyński, 1967). Mitzler de Kolof interesował się także geologią, korespondował z uczonymi w Europie i przysyłał im okazy do ich kolekcji (Daszkiewicz & Tarkowski, 2011).

Stanisław August Poniatowski pragnął zatrudnić lekarza, który mógłby być zarówno jego osobistym medykiem, jak i kimś zdolnym do zreformowania nauczania medycyny w Polsce. Po przeprowadzonych na zachodzie Europy poszukiwaniach i korespondencji z licznymi uczonymi wybór padł na wykształconego w Bernie, Strasburgu, Jenie i Lejdzie szwajcarskiego lekarza Jeana-Frédérica von Herrenschwanda, który w 1766 roku przez Wiedeń udał się do Warszawy, aby pozostać w naszym kraju przez dwa lata. Później, po powrocie do rodzinnej Szwajcarii, korespondował on nadal z polskim królem. Pobyt Herrenschwanda w Polsce był obiektem badań zarówno jego biografów, jak i historyków medycyny. Roger Jaquel, francuski historyk nauki, któremu zawdzięczamy badania nad wpływem alzackich lekarzy na narodziny polskiej służby zdrowia, zauważył (Jaquel, 1976), że: „Punktem wyjścia [badań biograficznych Hansa Jenzera, autora monografii o Herrenschwandzie] było przekazanie Miejskiej Biblioteki w Bernie (Burgerbibliothek Bern) przez ostatniego członka rodziny von Herrenschand, zmarłego w 1961 roku, archiwów jego przodka, przechowywanych od prawie dwóch wieków w *Familienkiste*, beczkowej skrzyni zawierającej zarówno

¹Muséum national d’Histoire naturelle, Service du Patrimoine Naturel, 57 Rue Cuvier, 75005 Paris; piotrdas@mnhn.fr.

²Instytut Geografii, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków; tarkowski@min-pan.krakow.pl.

Ryc. 1. Portret Jeana-Frédérica von Herrenschwanda (1715–1798). Źródło: US Library of Medicine

Ryc. 2. Portret Jacoba Reinbolda Spielmanna (1722–1783). Portret pochodzi z pracy von Herrenschwanda (1788)

archiwa osobiste Herrenschwanda, jak i liczne dokumenty o charakterze administracyjnym lub publicznym. Wartość tych ostatnich dokumentów jest tym większa, iż polskie archiwa (i biblioteki) poniosły ogromne straty w okresie ostatniej wojny i są obecnie uboższe niż archiwa w Bernie, jeśli chodzi o odtworzenie całego polskiego epizodu Herrenschwanda i prac nad utworzeniem Akademii Medyczo-Ekonomicznej w Warszawie”.

Wśród zachowanych w Bernie dokumentów, opublikowanych częściowo przez Jenzera (Jaquel, 1976), znajdują się również i te odnoszące się do próby zorganizowania Akademii Medyczo-Ekonomicznej w Warszawie. Ta próba reformy polskiego szkolnictwa w zakresie nauk medycznych została dostrzeżona i doceniona także przez polskich historyków medycyny (Giedroyc, 1897) i historyków (Rostworowski, 1964). Był to bardzo ambitny projekt, zakładający utworzenie krajowej sieci lekarzy państwowych tworzącej załączek służby zdrowia, powstanie dwóch towarzystw naukowych (fizyczno-medycznego i ekonomicznego), utworzenie wyższej szkoły, w której profesoria, członkowie towarzystw naukowych, mieliby nauczać medycyny, historii naturalnej i ekonomii. Przewidywano zagraniczne stypendia, a za główny cel stawiano wykształcenie wiejskich lekarzy i weterynarzy, jak również lekarzy wojskowych.

Wśród dokumentów związanych z projektem znajdują się także listy wielu wybitnych XVIII-wiecznych lekarzy i uczonych, którym Herrenschwand wysłał swój projekt z prośbą o opinię, m.in. Balthasara Ludwiga Trallesa (1707–1797) z Wrocławia; Gerarda van Swieten (1770–1772), holenderskiego uczonego i lekarza cesarzowej Marii Teresy

Habsburg; Jeana-Baptiste’a Sénaca (1693–1770), lekarza Ludwika XV; Antonio Nunesa-Ribeiro Sanches (1699–1783), portugalskiego uczonego i lekarza carycy Anny; Rudolfa Ericha Raspego (1736–1794), archeologa i pisarza; Daniela Bernoulliego (1700–1782), matematyka i fizyka; Johanna Heinricha Samuela Formeya (1711–1777), niemieckiego pastora i pisarza, autora „Recueil des pièces sur les affaires de l’élection du roi de Pologne”; Jeana-Henri Lamberta (1728–1777), alzackiego matematyka, fizyka i astronoma uznawanego za wielki autorytet także w dziedzinie organizacji nauki.

JACOB REINBOLD SPIELMANN (1722–1783) I PIERWSZA PROPOZYCJA NAUCZANIA MINERALOGII W POLSCE

Wśród odpowiedzi na ową „ankietę” Herrenschwanda na szczególną uwagę zasługuje list nadesłany przez Jacoba Reinbolda Spielmanna, jednego z najwybitniejszych przyrodników, chemików-farmaceutów drugiej połowy XVIII wieku. Spielmann, profesor Uniwersytetu w Strasburgu, to także znamienity pedagog nauk przyrodniczych mający wielu uczniów (m.in. Goethego), w tym licznych studentów z Europy Środkowej i Wschodniej. Herrenschwand, wracając z Rzeczypospolitej, zatrzymał się w Strasburgu, gdzie spotkał Spielmanna. Ten ostatni wysłał mu 26 stycznia 1769 roku list zawierający uwagi na temat projektu statutu warszawskiej Akademii Medyczo-Ekonomicznej. Dokument ten został opublikowany *in extenso* przez Jaquela (1976). Pomędzy uwagami Spielmanna na temat konieczności wprowadzenia stopni naukowych pośrednich przed

doktoratem, podporządkowania nauczających lekarzy miejskiemu Collegium Medicum i kontroli wykonywania tego zawodu, punktów dotyczących farmakopei, cen lekarstw, a także statusu nauczających chirurgów, dwie uwagi zasługują na przypomnienie z racji ich znaczenia dla historii nauczania nauk przyrodniczych i geologii w szczególności. Spielmann proponuje punkt „profesor będzie miał obowiązek organizowania wyjazdów terenowych nie tylko dla zbierania roślin, ale także wszystkich innych przedmiotów związanych z historią naturalną”. Proponuje on także utworzenie stanowiska profesora mineralogii. Jest to najstarsza znana propozycja nauczania tych przedmiotów na ziemiach polskich.

PODSUMOWANIE

Próba reformy szkolnictwa przypada na czas, w którym zgodnie z opiniami historyków (Wołoszyński, 1967) kształtował się nowy typ umysłowości w Polsce. W umysłowości tej nauki przyrodnicze i ich nauczanie zajmowały bardzo ważne miejsce. To początek okresu, w którym geologia, podobnie jak i botanika czy zoologia, ulega profesjonalizacji, przestając być z jednej strony „nauką pomocniczą” dla medycyny, a z drugiej strony wychodząc poza jakże ważną działalność rzadkich oświeconych amatorów. Warto także zauważyć, że choć jest to okres, w którym nauki przyrodnicze (geologia, botanika, zoologia) i chemia coraz bardziej wyodrębniają się z medycyny, to jednak ta pierwsza propozycja nauczania mineralogii w Rzeczypospolitej związana była właśnie z reformą nauczania tej nauki. Warto zwrócić uwagę, że wyszła ona ze stolicy Alzacji, Strasburga. W XVIII wieku Uniwersytet w Strasburgu cieszył się wyjątkową renomą w całej Europie, przyciągając licznych cudzoziemców, także Polaków (Klein, 1980). Propozycja Spielmanna była zresztą podyktowana jego własnym doświadczeniem, nauczanie nauk przyrodniczych w Strasburgu miało być modelem dla warszawskiej Akademii Medyczo-Ekonomicznej. W rezultacie niesprzyjającej sytuacji politycznej reforma ta nigdy nie została zrealizowana,

a sam jakże nowoczesny w tamtej epoce projekt uległ stopniowemu zapomnieniu.

Początki nauczania mineralogii (geologii) na polskich uczelniach przypadają na ostatnie dwudziestolecie XVIII wieku i związane są z reformą szkolnictwa dokonaną przez Komisję Edukacji Narodowej. W Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego katedra historii naturalnej (obejmująca mineralogię) powstała w 1781 roku, a następnie w krakowskiej Szkole Głównej Koronnej w 1782 roku. Przedstawiony projekt wyprzedzał je zatem o kilkanaście lat.

Praca naukowa finansowana ze środków budżetowych na naukę w latach 2010–2012 jako projekt badawczy nr 443/B/P01/2010/39.

LITERATURA

- DASZKIEWICZ P. & TARKOWSKI R. 2011 – Listy Johanna Ernesta Stieffa (1719–1793) do René-Antoine Ferchaulta de Réaumur (1683–1757) w archiwach Francuskiej Akademii Nauk – nieznanym interesujący dokument historii śląskiej geologii. *Prz. Górn.*, 67: 84–87.
- GIEDROYĆ F. 1897 – Dawne projecta collegium medicum w Warszawie. *Krytyka Lekarska* 3: 91–98 oraz 4: 136–139.
- HERRENSCHWAND J.-F., VON 1788 – Abhandlung von den vornehmsten und gemeinsten innerlichen und äusserlichen Krankheiten. F. Seizer, Bern.
- HUARD P. 1964 – L'enseignement médico-chirurgical. [W:] Taton R. (red.) Enseignement et diffusion des sciences en France au XVIIIe siècle. Hermann, Paris: 780.
- KLEIN M. 1980 – Regards d'un biologiste. Evolution de l'approche scientifique. L'enseignement médical strasbourgeois. Hermann, Paris: 359.
- JAQUEL R. 1976 – Trois Alsaciens et les débuts modestes de la médecine sociale en Pologne pendant l'époque des lumières (troisième tiers du XVIIIe siècle): les médecins strasbourgeois Jacques Reinbold Spielmann (1722–1783) et Jean (IV) Boecler (1737–1808) et le savant mulhousien Jean-Henri Lambert (1728–1777). *Société savante d'Alsace et des régions de l'Est, Strasbourg*: 155–200.
- ROSTWOROWSKI E. 1964 – La Suisse et la Pologne au XVIIIe siècle in échanges entre la Pologne et la Suisse du XIVe au XIXe siècle. Droz, Genève: 139–211.
- WOŁOSZYŃSKI W.R. 1967 – Pokolenia Oświeconych. Szkice z dziejów kultury polskiej XVIII w. Wiedza Powszechna, Warszawa: 204.

Praca wpłynęła do redakcji 24.02.2012 r.
Po recenzji akceptowano do druku 18.04.2012 r.